

KADIKALESİ/ANAİA BİZANS DÖNEMİ AMPHORALARI

Sinan MİMAROĞLU*

Özet

Kadıkalesi/Anaia, günümüzde Aydın iline bağlı olan Kuşadası ilçesinin güneyinde, Davutlar beldesi, Karaova mevkiî sınırları içinde yer almaktadır. Bu makalede Kadıkalesi/Anaia Kazısı'nda 2001-2009 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçmiş olan Bizans Dönemine ait amphoralar incelenecektir. Amphoralar, Kadıkalesi/Anaia'da sürdürülen kazı çalışmalarında sayısal olarak en yoğun ele geçen seramik grubudur. Bu çalışmada, kazılardan ele geçen amphoralar tipolojik olarak gruplanmıştır. 2007 ve 2009 kazı sezonlarında sarnıç kazılarından gelen buluntular ağırlıklı olarak bu tipolojinin şekillenmesini sağlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Kadıkalesi/Anaia'da on üç farklı amphora tipinin varlığı saptanmıştır. Kadıkalesi/Anaia kazısında 2001-2009 kazı yılları arasındaki çalışmalar sırasında bulunan amphoralardan kaynaklarda bilinen ve yerleşmiş isimlere sahip olan gruplar, bilinen isimleriyle bu çalışmadaki tipoloji içinde yer almışlardır. Ayrıca önemli bir sonuç olarak, Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi olduğunu düşünülen amphoralar tespit edilmiştir ve bunlar da tipoloji içerisinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Kadıkalesi/ Anaia, Bizans, Amphora*

Abstract

Kadıkalesi/Anaia is located in Karaova location of Davutlar district, south of Kuşadası/Aydın. In this study amphoras from the Byzantine era excavated in Kadıkalesi/Anaia between 2001 and 2009 have been studied. Amphoras are the highest in quantity among the finds in the excavations carried out in Kadıkalesi/Anaia. In this study amphoras have been classified typologically. Amphora finds from the cistern in 2007 and 2009 excavation campaigns provided the main scheme of this typology. Thirteen different types of amphoras were defined. Of those amphoras, already defined ones in the sources have been listed with their names in use. Moreover some new types of amphoras which are thought to be local productions have been included in the list and evaluated from the typological point of view.

Keywords: *Kadıkalesi/Anaia, Byzantine, Amphora,*

Kadıkalesi/Anaia, günümüzde Aydın iline bağlı olan Kuşadası ilçesinin güneyinde, Davutlar beldesi, Karaova mevkiî sınırları içinde yer almaktadır (Harita 1). Kuşadası ilçe merkezinin güneyinde ve kara yolu ile 11 km mesafede, Davutlar

Sinan Mimaroglu

beldesinin kuzeybatısında yer alan yerleşimin arka alanında verimli tarım arazileri bulunmaktadır.

Prehistorik-Protohistorik Çağlara ait bir höyüğün üzerinde yer alan kale, 19. yüzyıldan başlayarak bilim dünyasında Anaia ile ilişkilendirilmiştir. Bu tanımlama kalenin kuzeyindeki surda devşirme olarak kullanılmış bir Bizans yazıtı ile doğrulanır. Bu nedenle Kadıkalesi ile Anaia adı birlikte kullanılmaktadır¹. Sürdürülen kazı çalışmaları sırasında, yerleşimin MS 5.- 6 yüzyıldan başlayarak 14. yüzyıla kadar aralıklarla iskan gördüğü anlaşılmıştır².

Harita 1³

*Dr. Sinan Mimaroglu, smimaroglu@hotmail.com

¹ Mercangöz- Doğer 2009, 83

² Kulelerle ve kalın sur duvarları ile tahkim edilmiş olan Kadıkalesi/Anaia yerleşiminde, 2001 yılında Prof. Dr. Zeynep Mercangöz başkanlığında başlatılan kazı çalışmaları devam etmektedir. Üyesi olduğum kazıda bana bu konuda çalışmama izin veren sayın hocam Prof. Dr. Zeynep Mercangöz'e teşekkür ederim

³ <http://www.kadikalesianaia.org/cogkonum.html>

Bu makalede Kadıkalesi/Anaia Kazısı'nda 2001-2009 yılları arasında sürdürülen kazı çalışmalarında ele geçmiş olan Bizans Dönemine ait amphoralar incelenecektir. Amphoralar, Kadıkalesi/Anaia'da sürdürülen kazı çalışmalarında sayısal olarak en yoğun ele geçen seramik grubudur. Bu çalışmada, kazılardan ele geçen amphoralar tipolojik olarak gruplanmıştır. 2007 ve 2009 kazı sezonlarında sarnıç kazılarından gelen buluntular ağırlıklı olarak bu tipolojinin şekillenmesini sağlamıştır. Bu yapılar içinde yoğun olarak tümlenebilir amphora parçaları diğer buluntu grupları ile bir arada bulunmuşlardır.

Kadıkalesi/Anaia kazısında 2001-2009 kazı yılları arasındaki çalışmalar sırasında bulunan amphoralardan kaynaklarda bilinen ve yerleşmiş isimlere sahip olan gruplar bilinen isimleriyle bu çalışmadaki tipoloji içinde yer almışlardır. Ayrıca önemli bir sonuç olarak, Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi olduğunu düşünülen gruplar da tespit edilmiştir ve bunlar da tipoloji içerisinde değerlendirilmişlerdir. Bunların hangi kriterler kullanılarak, yerel üretim tipleri olduğu ve sahip oldukları yerel özellikler de makale içinde tartışılacaktır.

Yapılan incelemeler sonucunda Kadıkalesi/Anaia'da on üç farklı amphora tipinin varlığı saptanmıştır:

- *LR 3 amphoraları* olarak bilinen ve Batı Anadolu kıyı kesiminde çok yaygın olarak görülen amphoralar.

- *Samos Sarnıç (Cistern) tipi amphoralar.*

- Hayes'in Saraçhane kazısında Tip 55- 59 grubu içinde incelediği amphoralar.

- *Günsenin Tip I (Ganos) amphoraları.*

-*Günsenin Tip 3 amphoraları.* Bunlar tümlenebilir şekilde bulunmuş ve tanımlaması yapılmıştır.

-*Günsenin Tip 4 amphoraları.* Bunlar amorf kulp ve gövde parçalarından oluşmaktadır.

-*İthal örnekler,* muhtemelen Kırım üretimi olan amphora tipi, tek örnekle temsil edilmektedir.

- *Kadıkalesi/Anaia üretimi* amphoralar. Bunlar altı grup altında değerlendirilmiştir.

* *Kadıkalesi/Anaia Tip 1 amphoraları,* dışa çekik ucu yuvarlatılmış ağız kenarına, ağız kenarından başlayan ve omuzla birleşen oval kulplara sahip, kum saati formunda üzeri yivli gövdeye ve yumurta formu dibe sahiptir.

* *Kadıkalesi/Anaia Tip IA amphoraları,* dışa çekik ucu yuvarlatılmış ağız kenarına, ağzın hemen altından başlayan ve omuzla birleşen oval kulplara sahip, kum saati formunda üzeri yivli gövdeye ve daralarak sivrilen dibe sahiptir. Dip formunun sivri olması nedeniyle alt grup içinde ele alınmıştır.

* *Kadikalesi/Anaia Tip 2 amphoraları*, dışa çekik ucu yuvarlatılmış ağız kenarlı, silindirik forma sahip boyunlu, oval kesitli kulplar boyundan başlayarak omuz kenarında birleşmektedir. Gövdenin alt bölümü korunamamıştır. Muhtemelen içe dönük içbükey diplidir.

* *Kadikalesi/Anaia Tip 3 amphoraları*, içe dönük yuvarlatılmış ağız kenarlı, kısa boyunlu, oval kesitli, kulak formu kulplar ağız kenarından omuzla birleşmektedir.

* *Kadikalesi/Anaia Tip 4 amphoraları*, yuvarlak içe çekik dudak kenarlı, kısa dar boyunlu, boynun ortasından başlayıp omuzla birleşen oval kesitli kalın kulplara sahip, alta doğru daralan küresel yivli gövdeye sahiptir.

* *Kadikalesi/Anaia Tip 4A amphoraları*, dışa çekik yuvarlak dudak kenarlı, kısa dar boyunlu, boynun ortasından başlayıp omuzla birleşen oval kesitli kalın kulplara sahip, alta doğru daralan küresel şişkin yivli gövdeye ve dip kısmı yuvarlaştırılmış forma sahiptir.

LR 3 Amphoraları

Kadikalesi/Anaia Kazısı'nda bulunmuş olan LR 3 amphoraları az sayıda dip ve ağız kenarı parçalarından oluşmaktadır (Şekil 1) ⁴. Kırmızımsı renkli sert hamur yapısına sahip bu örneklerde mika katkısı oldukça yoğun olarak görülmektedir.

Kazılarda bulunmuş bu gruba ait örneklerin tümü karışık tabakalardan ele geçmiştir. Özellikle sur dışında yapılan kazı çalışmaları sırasında bulunan LR 3 amphora parçaları birlikte ele geçtikleri diğer seramik grupları ile birtelikelik göstermez. Az sayıda ağız kenarı ve kaidelerden oluşan örnekler bu tipin dağılım haritası içinde olması açısından önemlidirler. Geç Roma-Erken Bizans Dönemi'ne ait amphora tipleri içinde en yaygın olarak ticareti yapılmış olan LR3 amphoraları kazıları yapılan birçok merkezlerde bulunmuşlardır.

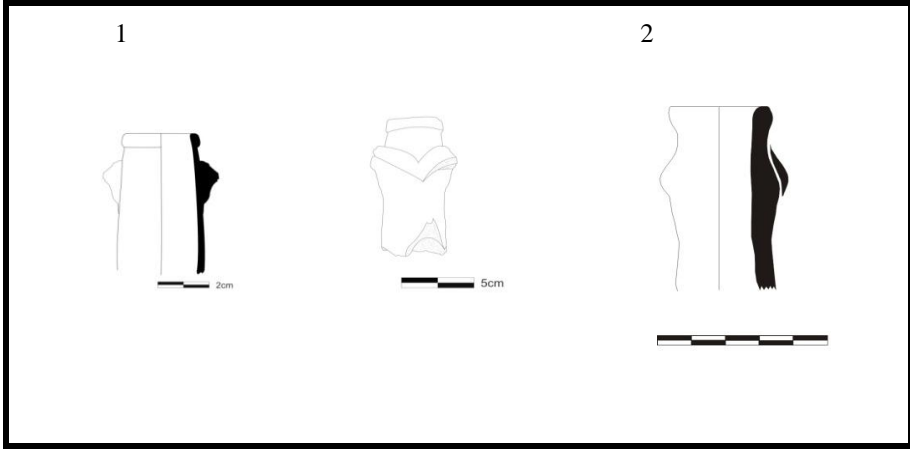
Oldukça ince cidarlı ve dar ağızlı bu küçük boyutlu amphoralar tipolojik olarak düzenli bir gelişim göstermektedirler. Üretim bölgeleri üzerine yapılan araştırmalar, bunların üretim yerlerinin Batı Anadolu'da Hermos (Gediz) ve Meandros (Menderes) nehirlerinin vadilerinde bulunan yerleşimler olduğunu göstermektedir⁵. Bu amphoraların üretim bölgelerine ait tek kanıt Ephesos civarında bulunan atölye atıklarıdır⁶. Vroom'un yayınında ise LR 3 tipindeki amphoraların kökeni Sardes olarak önerilir⁷.

⁴ 1-R: 4,1 cm h: 7,1 cm Munsell: 5 YR 3/2 2- R: 3cm h: 5,4 cm Munsell: Dış:5 YR 5/6; İç:7,5 YR 5/4

⁵ Araştırmacılar tarafından yayınlanan ve genellikle araştırmacıların isimlerini alan bu grubun yayınlarda bilinen diğer isimleri şunlardır: Ballana 13a, Benghazi LR10, Keay LIV BIS, Kuzmazov VII, Peacock-Williams 45, Riley MRA3, Scorpan 5, Augst 55, Kartaca LR3.

⁶ Şenol 2009, 152.

⁷ Vroom 2005, 61.

Şekil 1

Kartaca’da üretilen Erken Dönem LR 3 amphoraları bilinir ve bunlar siyaha yakın, kırmızımsı kahverengi, çok mikalıdır⁸.

Ephesos’da MÖ 1. yüzyılın ortalarına tarihlenen tabakalarda oldukça yoğun olarak bulunan LR 3 amphoralarının, hamurlarından anlaşıldığı üzere birçok farklı atölyede üretildiği bildirilir⁹. Muskovit¹⁰ ve biotit¹¹ parçacıklarının yoğun olarak gözlendiği hamurun dışında, az mikalı LR 3 amphoralarının da üretildiği bilinmektedir. İnce cidarlı bu amphoralarda yüzey rengi, koyu kızıl-kahve ve bazen de gri-kahve tonludur. Hamur rengindeki değişimler farklı atölyelerde ve farklı ısı dereceleriyle pişirilmesinden kaynaklanmaktadır. Küçük boyutlu LR3 amphoraları 1-2 lt kapasiteye sahipken büyük formları 6-8 lt kapasiteli olarak üretilmişlerdir.

LR 3 amphoralarının Roma İmparatorluk Döneminin başlarında Batı Avrupa’da bulunan merkezlere yoğun olarak ihraç edildiği bilinmektedir. Ostia ve Marsilya’daki buluntular, bu ihracatın MS 2. ve 3. yüzyıllarda da devam ettiğini göstermektedir. Atina Agorası’nda gerçekleştirilen kazılar Ephesos şaraplarının MS 7. yüzyıla kadar Ege Denizi’nde bulunan merkezlerde talep edildiğini kanıtlamaktadır.

⁸ Riley 1980, 115.

⁹ Şenol 2009, 152.

¹⁰ Formülü $\text{KH}_2\text{Al}_2(\text{SiO}_4)_3$ olan potasyum mikası da denilen beyaz renkli bir mika.

¹¹ Siyah, kahverengi bazen de yeşil renkte olabilen bir mika türüdür. Siyah mika olarak da adlandırılır. Sertlik derecesi 2.5-3, özgül ağırlığı 2.9’dur. Magnezyum ve demir ihtiva eder. granit, metamorfik şist ve gnayslarda bol bol bulunur. Kimyasal ayrışmaya karşı muskovitten daha dayanıksızdır. Genellikle toz halinde yağlayıcı madde olarak kullanılır.

Batı Anadolu'da MÖ 1. yüzyıldan itibaren üretilen tek kulplu LR 3 amphoralarına MS 4. yüzyılda ikinci bir kulp eklenmiştir. İlk örnekleri tek başına ayakta durmayı sağlayacak alçak halka kaideye sahip olan LR 3 amphoralarında kaidenin çapının zamanla daraldığı ve kaide formunun da konikleştiği görülmektedir¹².

Erken Bizans Dönemine tarihlenen 5. ve 7. yüzyıl amphoraları Geç Roma amphoralarının tiplerini devam ettirmişlerdir. Bu amphoraların çoğunluğu Doğu Akdeniz kıyılarında üretilmişlerdir. Genellikle boru şekilli veya globular gövde şeklindedirler. Kulplar genellikle kısa, gövdeye veya omuza bağlıdır. Çoğu Erken Bizans amphoralarının dış yüzleri taralıdır. Özellikle boyun kesiminin hemen altından başlayarak, dibe doğru yatay çizgiler görülmektedir¹³. Son yıllardaki araştırmalarda LR 3 amphoralarının kullanım amaçları çeşitli olsa da bu tipteki amphoraların Tmolos şarabı için de kullanıldıkları düşünülmektedir¹⁴.

Kaynaklarda LR 3 amphoralarına ait farklı tarihleme önerileri bulunmaktadır. Bunlardan bu tip amphoraların üretim merkezlerinden biri olduğu düşünülen Ephesos'da bulunan örnekler MS 1. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar form tipolojisi göstermektedir¹⁵. İzmir Agorası kazılarında bulunan örnekler ise 5.-7. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir¹⁶. Tralleis LR3 amphoralarının üretim merkezlerinden biri olmakla beraber bu merkezde bulunan örnekler 1.- 4.yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir¹⁷.

Saraçhane kazılarında bulunan LR3 amphoraları ise 6. yüzyıla tarihlendirilmektedir¹⁸. LR3 amphoralarının diğer bir üretim merkezi olan Sardes örnekleri 5. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁹. Alexandria Troas örnekleri ise 4. yüzyıl sonuna tarihlendirilmiştir²⁰. Kilikya Bölgesi'nde bulunan Soloi-Pompeiopolis kazılarında bulunan LR3 amphora örnekleri 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir²¹. Yine aynı bölgede yer alan Mersin Müzesindeki örnekler 6.yüzyıl sonuna aittir²². İskenderiye Müzesinde yer alan LR3 örnekleri MÖ 1.- MS 3.yy sonuna tarihlendirilmektedir²³. Bulgaristan'da Iatrus'da bulunan LR3 amphoraları 370-420 yılları arasına tarihlendirilmişlerdir. Dinogetia ve Isthmus örnekleri ise 6.yüzyıl ortasına aittirler²⁴.

¹² Şenol 2009,152-153.

¹³ Dark 2001, 37-39.

¹⁴ Hayes 1997, 34.

¹⁵ Daim ve Ladstatter 2011, 21.

¹⁶ Doğer 2007, pl. VIII

¹⁷ Baylan 2008, Kat.No.43.

¹⁸ Hayes 1992, fig.22-9.

¹⁹ Crawford 1990, fig.461.

²⁰ Japp 2005, no.27-28.

²¹ Ferrazzoli 2008, 43.

²² Şenol –Kerem 2000, 100-101.

²³ Şenol 2009, 153.

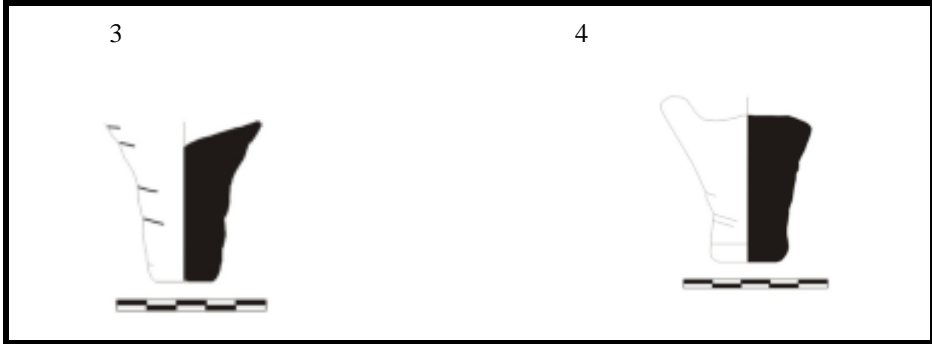
²⁴ Karagiorgou 2001, 134-143.

Yunanistan'da bulunmuş LR3 amphoralarının kronolojisine bakıldığında Argos buluntuları 4.-6. yüzyıla²⁵, diğer bir Argos yayınında ise 4.yüzyıl sonu-5. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁶. Atina'da bulunan örnekler ise Robinson tarafından 5. yüzyıl tabakası içinde değerlendirilmiştir²⁷. Hırvatistan'da Salona buluntusu LR3 amphora örnekleri 5.-6. yüzyıla tarihlendirilmiştir²⁸.

Kadıkalesi/Anaia'da bulunmuş olan LR 3 amphoralarına ait dip ve ağız parçalarına ait örneklerin tarihlendirmesi için yakın üretim merkezi olan Ephesos örnekleri kullanılmıştır. Bunun yanı sıra sürdürülen kazılarda ortaya çıkarılan Geç Roma Dönemi'ne ait mimari veriler ve küçük buluntu grupları MS 3.-5. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Bu bağlamda Kadıkalesi/Anaia'da bulunan LR 3 amphoralarının MS 3.-5. yüzyıllar arasına tarihlendirilmeleri düşünülmektedir.

Samos Sarnıç (Cistern) Tipi Amphoralar (Keay LXVII Amphorası)

Kadıkalesi/Anaia kazısında bulunan bu tipe ait amphora diplerinin tümü karışık tabakalardan ele geçmiştir. Oldukça sert hamurlu konik formlu bu dipler 5 YR tonlarında hamur rengine sahiptirler (Şekil 2)²⁹. Kadıkalesi/Anaia'da sürdürülen kazılarda şu ana kadar bu tipe ait tüm veya tümlenebilir örnek henüz ele geçmemiştir. Ele geçen bu tipe ait amphora diplerinin hamur yapıları ve formlarından yola çıkılarak tanımlamaları yapılmıştır. Kaynaklarda bu tipe ait amphoraların tarihlendirmeleri üzerine farklılıklar bulunmaktadır.

Şekil 2

²⁵ Ivantchik 2002, fig.17-123a.

²⁶ Pierart ve Thalmann 1980, fig.3,Pl.2(A7)

²⁷ Robinson 1959,112,pl. 31

²⁸ Mardešić1994,295,No:6

²⁹ 3-R: 2,2 cm h: 5 cm, Munsell:Dış:7,5 YR 7/4, İç:5YR 6/6 4- R: 1,9 cm h: 5,5 cm Munsell: 7,5 YR 6/6

Samos Adasında gerçekleştirilen kazılarda, bir sarnıçtan bulunan ilk örnekleri bu formun *Samos Cistern (Sarnıç) Tipi* amphoralar adıyla anılmasına neden olmuştur. Başlangıçta sadece buluntu yerinden hareketle isimlendirilen bu amphoraların, Samos Adasında üretilmiş olduklarını kanıtlayan seramik çöplükleri Adada bulunmakla birlikte yayınlanmamıştır. Dışa çekik karakteristik ağız yapısına, üzeri yivli kulplara, kısa ve silindirik boyuna, gövdenin alt bölümüne doğru genişleyen forma ve konik içi dolu kaideye sahip Samos Sarnıç (Cistern) Tipi Amphoralar MS 5. yüzyıldan itibaren çeşitli boylarda üretilmiş olmalıdırlar.

Bu amphoraların Balkanlarda ve Tuna Irmağı kıyısında bulunan merkezlerdeki yayılımı dikkat çekicidir. Bu formun MS 5. yüzyıldan sonra Trakya'nın iç bölgelerinde, MS 6. yüzyıldan sonra da Bulgaristan'da yoğun olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Akdeniz'in güneyinde bulunan merkezlerde de yoğun olarak kullanılan bu form MS 6. yüzyıl sonlarından itibaren Napoli, Marsilya ve Kartaca'nın doğudan ithal ettiği önemli ürünler arasında bulunmaktadır. Napoli'de yüksek oranda Doğu Akdeniz amphoralarının ithali, Bizans Döneminde Doğu'daki tarımsal ürünlerin ve besin maddelerinin öneminin devam ettiğine işaret etmektedir³⁰. Son dönem araştırmalarında bu tip amphoralar LR8 adı altında değerlendirilmektedir. Kronolojik olarak MS 3. yüzyılın sonundan 7. yüzyıla kadar form tipolojileri yapılmıştır³¹.

Samos'da sarnıç buluntusu olarak ele geçen birçok örnekten hareketle adanın ismiyle anılan bu form Ege amphoraları içinde 6.-7. yüzyıllarda en fazla yayılım gösteren amphora tipi olarak dikkat çekmektedir³². Bodrum Müzesinde bulunan bu tip amphoralar 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir³³. Chios Adası örnekleri³⁴, Atina örnekleri ve Chersones örnekleri de 4. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Yunanistan'daki Antikythera'da bulunan bu tip amphoralar Geç Roma Döneminde değerlendirilmişlerdir. 5.-6. yüzyıla tarihlendirilen bir başka Samos Sarnıç tipi amphora örnekleri Taşucu Müzesi'nde bulunmaktadır³⁵. İstanbul Saraçhane kazılarında ele geçen Samos Sarnıç tipi amphoralar 4.-7. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir³⁶. İçel Müzesi'nde bulunan örnekler 6.-7.yüzyıla³⁷, Alanya örnekleri ise 7.yüzyıla tarihlendirilmiştir³⁸.

Kadıkalesi/Anaia buluntusu Samos Sarnıç Tipi amphoralara ait dip örnekleri karışık tabakalardan ele geçmekle birlikte genel buluntu konteksi içinde değerlendirildiğinde MS 5.-6. yüzyıllara tarihlendirilmektedir.

³⁰ Şenol 2009, 157.

³¹ Pieri 2005,134-135.

³² Şenol-Kerem 2000, 100.

³³ Alpözen 1975, lev.5, şek.7; Alpözen ve diğerleri 1995, 110.

³⁴ Ballance ve diğerleri 1989, pl.24, 231-225.

³⁵ Şenol 2009, 91-92.

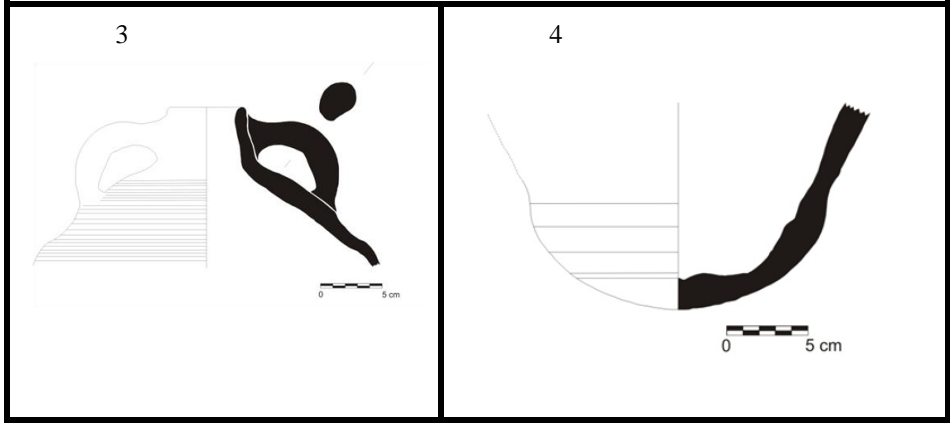
³⁶ Hayes 1992, fig.23-1.

³⁷ Şenol-Kerem 2000, 99.

³⁸ Sibella 2002, 14.

Günsenin Tip 1 (Ganos) Amphoraları³⁹

Kadıkalesi/Anaia buluntusu Günsenin Tip 1 amphoraları amorf ağız ve dip parçalarından oluşmaktadır (Şekil 3)⁴⁰. Kazısı yapılan alanlardan özellikle amorf parçalar olarak ele geçen bu tip amphoralar, kırmızımsı renkli hamurlu, kalın cidarlı, kısa boyunlu ve az kapasitelidirler. Gövde üzerinde boyun kısmından başlayarak dibe doğru devam eden yivler bu tip amphoraların karakteristik özelliğidir. Oval formlu kalın kısa kulplar oldukça kalın cidarlı hamura sahip olan amphorayı taşımak için uygundur. Kadıkalesi/Anaia'da T-32 plankaresi içinde bulunan ve kazısı henüz tamamlanmamış küçük boyutlu sarnıç kazısında, Y 30 plankaresi içinde yer alan sarnıç yapılarının kazılarında ve sur dışında yapılan kazı çalışmalarında amorf parçalar halinde bu tipe ait amphora parçaları bulunmuştur.

Şekil 3

Günsenin Tip 1 olarak adlandırılan amphoraların Marmara Denizi'nin Tekirdağ'dan Gelibolu'ya kadar olan kuzey-batı kıyı şeridinde Ganos amphoralarının bu ilk grubunun üretildikleri yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkmıştır⁴¹. Doğu Akdeniz'den Karadeniz'in kuzeyine kadar olan merkezlerde dağılmış oldukları bilinmektedir.

Karadeniz'in batısında bulunan merkezlerde yapılmış olan sualtı araştırmaları ve kazılar bu amphora tipinin Tuna Irmağı kıyısındaki yerleşimlerde yoğun olarak kullanıldıklarını göstermiştir⁴². Bunun dışında bu tip amphoralar yoğun olarak Tekmezar 1 Burnu batığı ve Serçe Limanı batığında ele geçirilmiştir⁴³. Ayrıca,

³⁹ Bu tipin kaynaklarda yer alan diğer isimleri Romancuk Klasse 42; Hayes 1992 Tip 54.

⁴⁰ 3- R: - h: 19 cm Munsell: 5 YR 6/6, 4- R: - h:11,9 cm Munsell: 5 YR 6/6

⁴¹ Günsenin 1993, 198.

⁴² Günsenin 1999, 19.

⁴³ Doornick 1986, 247-257.

Saraçhane⁴⁴, Demre⁴⁵ gibi Anadolu'da yapılan birçok kazı çalışmalarında bu tip amphoralara rastlanılmıştır. Bunların dışında Selanik'te⁴⁶, Karadeniz'in kuzeyinde Kırım, Laspi⁴⁷ ve Kiev-Podil'deki kazılarda⁴⁸ ve Sudak Bay'daki batıkta⁴⁹ bu tipteki amphoralar ortaya çıkarılmıştır.

Serçe Limanı batığında yapılan sualtı kazılarında bu tip amphoraların farklı boyutlarda üretildikleri anlaşılmıştır. Amphoraların boyutları ve hacimleri üzerinde yapılan çalışmalar sonucu üç grup belirlenmiştir. Bu gruptaki amphoralar 9-14 litre; 12-15 litre ve 17-19 litrelik hacimlere sahiptirler. Kötü Burun (Fethiye) ve Hayırsız Ada (Marmara Adası) batıklarında yapılan araştırmalar da bu tipin farklı boyutlarda üretildiklerini desteklemektedir. Kötü Burun'da büyük ve küçük olmak üzere iki farklı formu görülen bu amphoraların, Hayırsız Ada'da da birbirinden farklı form ve boyutta iki grubu tespit edilmiştir. Ortalama yükseklikleri 30-40 cm olarak belirlenen bu amphoraların bazı örneklerinin ise 28 ve 53 cm arasında değişebildiği de bilinmektedir⁵⁰.

Günsenin I olarak bilinen Ganos amphoralarının üretim yerleri yapılan araştırmalar sonucu tespit edilmiştir. Hoşköy ile Gaziköy arasında bulunan bu atölyelerde 11. yüzyılda üretim yapıldığı anlaşılmıştır⁵¹. Yine 11. yüzyıla tarihlenen Tekmezar I Burnu Batığında bu tip amphoraların yoğun olarak bulunduğu görülür. Bunun yanı sıra Ocaklar Burnu, Anataş-Adacık (Palapetra), Taşada (Viranköy), Saraylar ve Eşek Adaları batıklarında da Günsenin Tip I amphoraları bulunmuştur⁵².

Bu amphoralarla ilgili olarak ortak bir tarihleme kriterinin de bulunduğu bilinmektedir. Tekmezar I Burnu Batığı ve Serçe Limanı Batığı 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵³. Hayırsızada batığında bulunan bu tipteki amphoraların tarihi için 10. yüzyılın önerilmesi⁵⁴, Sudak Bay'daki batıkta bulunan örneklerin ise Zelenko tarafından 9.-11. yüzyıllar arasına tarihlenmesi⁵⁵, Parshina tarafından, Laspi'deki damgalı kulplu amphoraların 10. yüzyıla tarihlenmesi⁵⁶, Ganos'da üretilen ve Günsenin tip I olarak bilinen bu tip amphoraların 9.-11.yüzyıllar arasında oldukça yaygın olarak

⁴⁴ Hayes 1992, 73-74.

⁴⁵ Türker2006, 155-169 .

⁴⁶ Bakirtzi 2002, 147.

⁴⁷ ПАРШИНА 2001, 113-114.

⁴⁸ ЗОЦЕНКО 2001, 189.

⁴⁹Зеленко 1999, 189.

⁵⁰ Türker 2006, 161.

⁵¹ Günsenin 1990, 50.

⁵² Günsenin 1995, 201-202.

⁵³ Doorninck 1989, 247-257.

⁵⁴ Türker, 2005, 99.

⁵⁵ Зеленко 1999, 189.

⁵⁶ ПАРШИНА 2001, 105.

kullanıldığına işaret etmesi açısından önem taşımaktadır⁵⁷. Gelibolu'da bulunan örnekler 11. yüzyıla tarihlenirken⁵⁸, Panaztepe kazılarında ele geçen Ganos amphoraları 10.- 12. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁹. İstanbul Saraçhane kazılarında bulunan örnekler 10.-11. yüzyıla ait tabakalardan gelmiştir⁶⁰. Bunların dışında Marmaris Müzesi örnekleri 10. yüzyıl sonu-12. yüzyıl başına⁶¹, Bodrum Müzesi örnekleri 11.- 13. yüzyıllara⁶², Taşucu Müzesi örnekleri 10. yüzyıl ortasına⁶³ ve İçel Müzesi'nde bulunan Ganos amphoraları ise 11.- 12. yüzyıllara tarihlendirilmiştir⁶⁴.

Bu çalışma kapsamında incelen Günsenin Tip I (Ganos) amphoraları kazısı sürdürülen alanlarda henüz tüm olarak ele geçmemiştir. Ele geçen amorf amphora parçaları karışık tabakalardan ele geçen örneklerden oluşmaktadır. Bu bağlamda Kadıkalesi/Anaia'da ele geçen Günsenin Tip I (Ganos) amphoraları, diğer buluntu merkezlerinde ki örnekler dikkate alındığında 10. yüzyılın ortası- 13. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir.

Hayes Tip 55-59 Amphoraları

Kadıkalesi/Anaia'da sürdürülen kazı çalışmaları sırasında karışık tabakadan ele geçen az sayıdaki bu tip amphoralar, ucu yuvarlatılmış, dışa çekik geniş ağız kenarına, dudak kenarından başlayarak gövdenin omzuyla birleşen oval kulplara ve konik bir boyna sahiptirler (Şekil 4)⁶⁵. Kadıkalesi/Anaia kazı çalışmalarında henüz tüm olarak ele geçmemiş bu tip amphoraların gövde ve dip profilleri hakkında bilimiz bulunmamaktadır. Kadıkalesi/Anaia'da bulunmuş bu tip amphoralar Hayes tarafından İstanbul Saraçhane kazılarında tespit edilmiştir. Ağız profillerine göre Tip 55-59 amphoraları grubunda yer alan bu tip amphoraları Hayes 11. yüzyıla tarihlemiştir⁶⁶. Kadıkalesi/Anaia'da bulunmuş olan Hayes Tip 55-59 amphoraları içinde yer alan bu tip amphoralar benzer örneklere bakılarak 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir.⁶⁷

⁵⁷ Türker 2005, 97.

⁵⁸ Türker 2005, 93.

⁵⁹ Mimaroglu 2009, 444-445.

⁶⁰ Hayes 1992, fig.24-1.

⁶¹ Şenol 2003, 117.

⁶² Alpözen ve diğerleri 1995, 116.

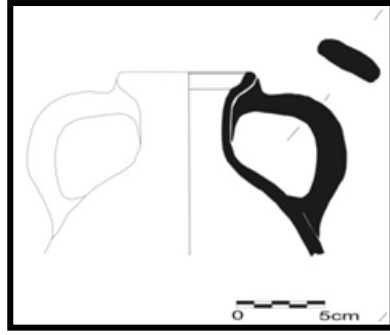
⁶³ Şenol 2009, 293.

⁶⁴ Şenol-Kerem 2000, fig.29.

⁶⁵ R:8 cm H: 11,2 cm Munsell:7,5 YR 5/8

⁶⁶ Hayes 1992, fig.25,15

⁶⁷ Hayes Tip 55-59 amphoraların benzer örnekleri 22.08.2012 tarihinde Dr. Sabine Ladsteatter başkanlığında kazısı devam eden Ephesos Kazısı ziyaretim sırasında kazı deposunda görülmüştür. Bu bilgi için Dr. Sabine Ladsteatter'e ve henüz yayınlanmamış bu bilgiyi benimle paylaşan Dr.J.A.C. Vroom'a misafirperverliklerinden dolayı teşekkür ederim.

Şekil 4

Günsenin Tip 3 Amphoraları⁶⁸

Kadıkalesi/Anaia kazısında bulunan bu tipe ait örnekler sayısal olarak oldukça azdır. Sarnıç kazı çalışmaları sırasında bulunan tümlenebilen örnek ve amorf gövde ve kulp parçaları bu tipi tanımlamaktadır (Şekil 5)⁶⁹. Koyu kırmızıya yakın renkli ve oldukça sert hamurludurlar. Kadıkalesi/Anaia'da bulunan bu gruba ait amphoralar, 2009 kazı sezonunda büyük oranda tümlenebilmiş bir örnekle beraber, amorf gövde parçalarından ve kulplardan oluşan az sayıda parçadan oluşmaktadır. Armudi gövdeli (pear shape), ağız kenarından başlayarak yukarı doğru yükselen kalın kulplar omuzdan gövdeye birleşmektedir. Amphora gövde çeperi oldukça kalın hamurludur.

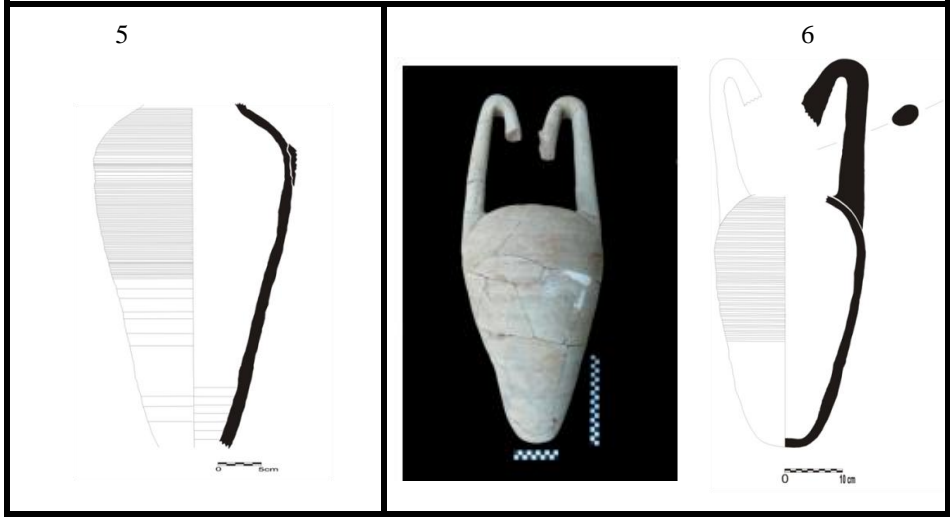
Oldukça dar bir boyuna ve ağız kenarına sahip bu formun, kalın ağız seviyesinin üstüne çıkan kulpları, daralan konik formu ve üzeri tarama çizgili gövdesi vardır. MS 12. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan bu form, Karadeniz'in kuzeyindeki merkezlerde yapılan kazılarda MS 13. yüzyıla tarihlenen tabakalarda yoğun olarak bulunmaktadır. Khersones'te 14. yüzyılın sonlarına kadar kullanılan form geç safhalarında incelenerek uzamış olup kalın üzeri yivli kesitli kulpları formu orantılı olarak daha da yükselmiştir.

Bulgakov armut gövdeli adı altında incelediği bu tip amphoraları 5 alt grup altında toplamıştır. Değerlendirme sonrasında bu tip amphoraları 10. yüzyılın başından 11. yüzyılın sonuna kadar olan döneme tarihlemiştir. Anaia'da ele geçen bu tipteki amphoralar Bulgakov'un 4. Grup altında incelediği amphoralara benzerdir. Bu grup amphoraları Bulgakov 11. yüzyılın ortalarına tarihlemektedir.⁷⁰

⁶⁸ Kaynaklarda bu tip amphoraların diğer isimleri, Romancuk klasse 48; Zelenko tip 1; Bulgakov tip 4; Hayes 1992 Tip 61-66 olarak yer almaktadır.

⁶⁹ 5- R: - h:39 cm Munsell: 5 YR 6/4, 6-R:- h: 43,3 cm Munsell: 5 YR 7/4

⁷⁰ Булгаков 2000, 153-164.

Şekil 5

Günsenin ise Çamaltı Burnu Batığı'ndan ele geçen bu tip amphoraları Tip 3 grubu altında incelemiştir ve 13. yüzyıla tarihlemiştir⁷¹. İçel Müzesindeki örnek ise 13. yüzyıla tarihlenmiştir⁷². İstanbul Saraçhane kazılarında ise bu tipteki amphoralar Hayes tarafından 12.-13. yüzyıllara tarihlenmiştir⁷³. Demre kazılarında Tip 3 grubu altında incelenen bu amphoralar 11. yüzyıl sonu ile 12. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir⁷⁴.

Zelenko, 1997-1999 yılları arasında Karadeniz'de gerçekleştirdiği sualtı araştırmaları sırasında ele geçen bu tip amphoraları 1.tip adı altında incelemiştir ve 10. yüzyılın 3. çeyreği ile 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlemiştir⁷⁵. Yine aynı araştırmacı 1999-2000 yıllarında Sudak Körfezinde yaptığı sualtı araştırmalarında iki adet batıkta bu tip amphoralara rastlamıştır. Bu batıkların tarihlerini 9. ve 11. yüzyıllar arasına yerleştirmektedir⁷⁶.

Karadeniz dışında Kıbrıs ve Doğu Akdeniz'de birçok merkezde ele geçmeleri, bu formun içinde taşınan şarabın pazar payının genişliğini göstermektedir. İsrail'de gerçekleştirilen sualtı yüzey araştırmalarında benzer amphoralar Akko civarında ele geçmiştir. Zeyrek Camiinin restorasyonu sırasında Kuzey yapısının apsisinin altında ve

⁷¹ Günsenin-Özaydın 2000, 342.

⁷² Şenol-Kerem 2000, 104.

⁷³ Hayes 1992, fig.26-10.

⁷⁴ Türker 2005, 91.

⁷⁵ Зеленко 1999, fig. 1.

⁷⁶ Зеленко 2001, 85-87.

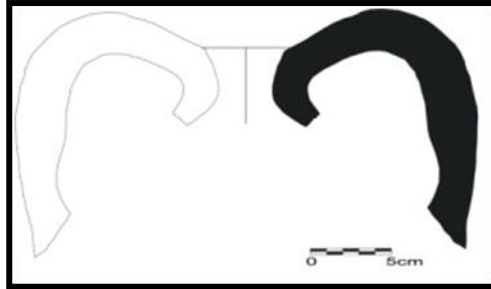
Güney yapısının doğu tonozunun altında toplam 41 adet benzer formda amphora ele geçmiştir⁷⁷.

Bu tipteki amphoralarda, kulbun gövdeyle birleştikleri noktalarda veya kulp üzerinde grafitiler yaygın olarak görülmektedir. Kadıkalesi/Anaia'da ortaya çıkarılmış ve muhtemelen yerel üretim olmayan bu tipteki gövde parçası üzerinde de grafitiler görülmektedir. Benzer örneklere dayanılarak Kadıkalesi/Anaia kazısında bulunan Günsenin Tip 3 amphoraları 11. yüzyıl -13.yüzyıl arasına tarihlenmektedir.

Günsenin Tip 4 Amphoraları

Kadıkalesi/Anaia kazısında bulunan yüksek oval formlu kalın kesitli az sayıda ele geçen amorf kulp parçaları bu tipe ait amphoralara aittirler (Şekil 6)⁷⁸. Sürdürülen kazı çalışmaları sırasında bu tipe ait tüm örnek el geçmemekle birlikte, kaynaklarda bu tipteki amphoraların düz ağız formlu, çok kısa boyunlu, ağız kenarından yüksek oval kesitli kulplu, kaideye doğru daralan konik gövdeye sahip olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte kaideden ağız kenarına kadar gövdenin üzerinde tarama çizgiler görülür.

Kadıkalesi/Anaia'da bulunmuş bu amphora tipine ait amorf parçalar karışık tabaklardan ele geçmiştir. Bu nedenle tarihlendirme çalışmaları için kaynaklarda yer alan benzer örneklere bakılmıştır.

Şekil 6

Bu tipe ait amphoralar Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi kazısında 11.-12. yüzyıl tabakası içinden gelmiştir ve bu dönemlere tarihlenmişlerdir. Saraçhane kazılarında 12.-13 yüzyıla⁷⁹, Çamaltı Burnu Batığı'nda 13. yüzyıla⁸⁰, Sadberk Hanım Müzesinde 12.-13.yüzyıla tarihlendirilmiştir. Sinop Müzesi'nde bulunan bu tipteki

⁷⁷ Şenol 2009, 201.

⁷⁸ R: 6 cm H: 5,8 cm Munsell: 7,5 YR 6/4

⁷⁹ Hayes 1992, fig.24,12.

⁸⁰ Günsenin-Özaydın 2000, 345.

amphoralar 12.-13.yüzyıla tarihlendirilmiştir⁸¹. Bunun dışında Sırbistan'da Danubian, Bulgaristan'da Neseber, Khersones ve Balaklava'da bulunmuşlardır⁸². Rusya'da nomadik yerleşimlerde bulunan seramikleri inceleyen araştırma sonucunda Günsenin Tip 4 amphoraları çeşitli merkezlerde bulunmuştur. Bu merkezlerde bu tip amphoralar 13.yüzyıl ortasından 14.yüzyıl boyunca kullanım görmüştür⁸³. Khersones'da yapılan kazılarda bu tipe ait örneklerde ele geçmiştir. Romancuk Klasse 45;2 sınıflandırması altında incelediği amphoraları Geç Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir⁸⁴.

Kaynaklarda ki genel tarihlendirme çalışmaları içerisinde Kadıkalesi/Anaia Günsenin Tip 4 amphoraları buluntular ışığında değerlendirildiğinde 12.-13. yüzyıllar arasına tarihlendirilmesi düşünülmektedir. Bu tip amphoraların dağılım alanlarından birisinin Kadıkalesi/Anaia olması literatüre yeni eklenen bir bilgi olması açısından önemlidir.

İthal Amphoralar - Kırım?

Kadıkalesi/Anaia'da bu tipe ait amphoralar bir örnekle sınırlıdır (Şekil 7)⁸⁵. 2009 kazı sezonunda Sarnıç yapısı kazısında ortaya çıkarılmış bu örneğin dip kısmı ve bir kulbu noksanıdır. Armut gövde yapısına ve giderek daralarak sonlanan dip kısmına sahip bu tipteki amphoraların kulbu oldukça kalın ve yuvarlak formlu olup omuzdan başlayarak ters U formunda ağız kenarı ile birleşmektedir. Amphora ağız çapı 5,8 cm olup korunan yüksekliği 36,2 cm'dir. Oldukça sert bir hamur yapısına sahip ve 7,5 YR 6/6 renk tonunda olan bu amphoranın omuz üzerinde yatay çizgiler bezeme repertuarını oluşturmaktadır. Benzer örneklerle bakıldığında dip kısımlarının da aynı şekilde yatay çizgilerle tarandığı görülmektedir.

Bu tipteki amphoraların en erken 11. yüzyıldan başlayarak 14. yüzyıla kadar devam eden bir süreçte özellikle Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de yaygın olarak kullanıldıkları bilinir⁸⁶. Kırım Bölgesi örnekleri 12. -13. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁸⁷. Khersones'da bulunan bu tipe ait benzer amphoralar düz diplidir. Romancuk'un sınıflandırmasında 49 numaralı olan bu amphoralar Geç Bizans Dönemine tarihlendirilmiştir⁸⁸.

⁸¹ Günsenin 1989, fig.12.

⁸² Günsenin 1989, 276.

⁸³ Евглевский-Потемкина 2000, 212, fig 7-5.6.

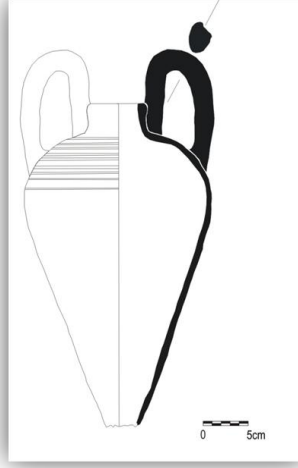
⁸⁴ Romancuk 2005, abb.84.

⁸⁵ R: 5,8 cm h: 36,2 cm Munsell: 5YR 6/4

⁸⁶ Günsenin, 1990, 308-311, pl. LXXXIV, 3,4, LXXXV, 1,2; Булгаков 2000; Van Doorninck 1989,247-257; яacobсон 1979, 110.

⁸⁷ Волков 2001, 138.

⁸⁸ Romancuk 2005, abb.85-3.

Şekil 7

Kadıkalesi/Anaia’da bulunan bu gruba ait ithal amphorayı benzer örnekler ve birlikte bulunduğu diğer buluntu gruplarıyla değerlendirdiğimizde 12.yüzyıl ile 13. yüzyıl sonuna tarihlendirmek mümkündür.

Kadıkalesi/Anaia Tip 1 Amphoraları⁸⁹

Kadıkalesi/Anaia’da bulunan amphoralar içinde en yoğun grubu oluşturan *Tip 1* örneklerinin tümü yerel hamur olan pembemsi renkli, bol mika katkılı ve orta sert hamurlu üretilmişlerdir(Şekil 8)⁹⁰. Bulunan amphoraların sayısal çoğunluğu, bunların yerel kullanım amacı dışında, ihraç amaçlı üretim malları olduğunu düşündürmektedir. Bu parçalar arasında 32 adet amphora tüm olarak bulunmuştur. Bunun dışında tümlenebilir örneklerin sayısı da oldukça fazladır (Grafik 1).

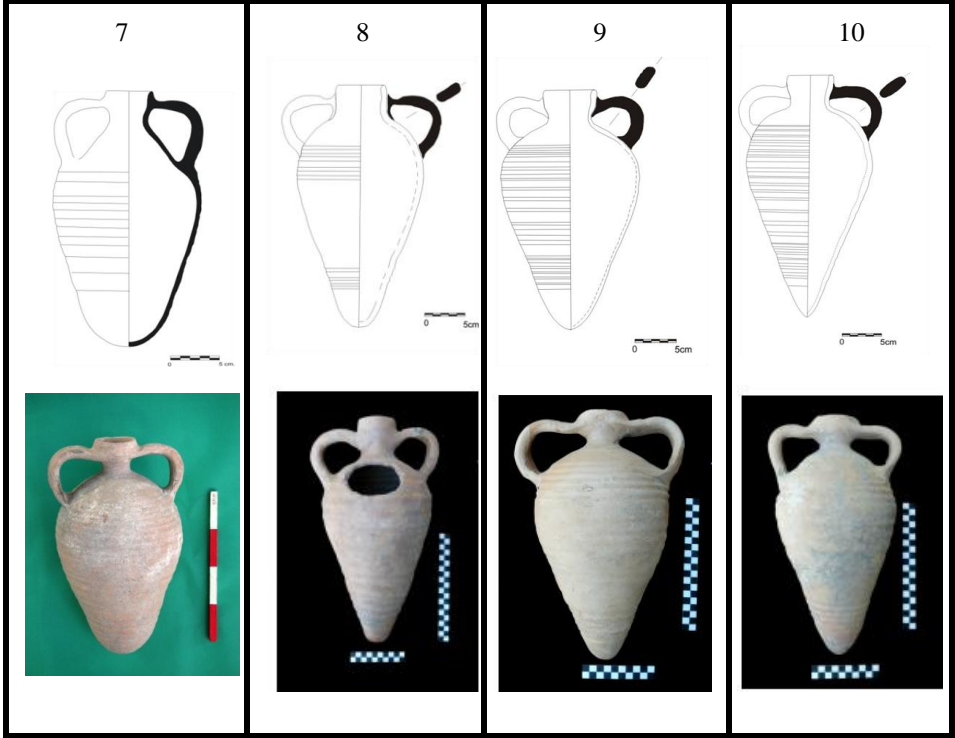
Kadıkalesi/Anaia Tip 1 amphoralarının ağız çapları 5-6 cm ve 29 cm boyutlarındadır, bunlar 2,3 litre ile 2,4 litre arasında değişen taşıma kapasitesine sahiptir, düz ağızlı ve silindirik kısa boyunludurlar. Boyundan sonra genişleyerek devam eden ovoidal gövde, yumurta formu dip kısmıyla son bulmaktadır. Kulak formu

⁸⁹ Bu amphoralar için diğer isim önerileri şunlardır: Hayes, 1992, type 65, Fig. 26.6; Antonov and other 1971, type XXII; Romancuk and other 1995, class 48, type 34,36.41, 43-44.

⁹⁰ 7-R: 6 cm h: 28 cm Munsell: 7,5YR 5/6,Hacim:2, 65 L; 8-R: 5,4 cm h: 29,5 cm Munsell: 5YR 5/6, Hacim:2, 45 L; 9-R: 5,2 cm h: 31 cm Munsell: 5YR 5/6,Hacim:2, 18 L; 10-R: 5,2 cm, h: 32 cm Munsell: 7,5YR 7/6 ,Hacim:2, 54 L.

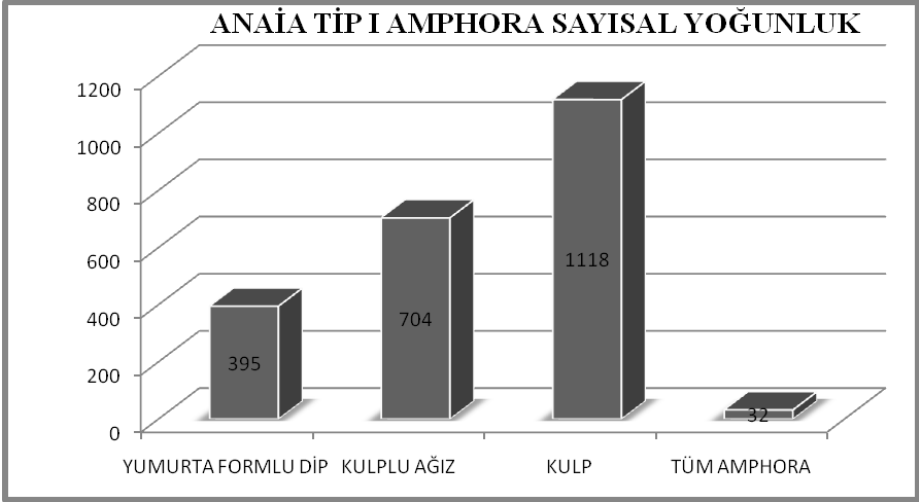
Kadıkalesi Anaia Bizans Dönemi Amphoraları

kulplar, amphoranın boyutuyla orantılı ve kısadır. Üstte boyuna altta ise gövdenin omuz bölümüyle birleşmektedir. Bezeme olarak gövdenin omuz bölümünde eşit aralıklarla başlayarak dip kısmının hemen üzerinde seyrekleşerek sonlanan birbirine paralel yivler görülür.

Şekil 8

Tip 1 in alt gruplarından biri olan *Tip 1a* boyut ve şekil olarak benzer olmakla beraber dip profilleri açısından ayırt edici özellikler göstermektedir. Bu grup amphoraların dip kısmı yumurta şeklinden daha sivri olarak sonlanmaktadır. Hamur rengi olarak daha kırmızı tonlarda ve de daha yumuşak hamur yapısı görülmektedir. Anaia kazılarında bulunan tüm ele geçen örnekler ve aynı gruba ait dip profilleri temelde aynı özellikleri yansıtmaktadırlar (Grafik 1).

Grafik 1

Geç Bizans Dönemine tarihlenen bu tip amphoraların, Orta Bizans Dönemine göre daha küçük boyutlu oldukları izlenir. Bu tipteki küçük boyutlu amphoraların özellikle ünlü şarap merkezleri için kullanıldığı görülmektedir. Güney Yunanistan'da Monemvasia bölgesinde üretilen Malmsey şarapları için halen bu tipe benzer amphoraların kullanıldığı görülmektedir. Kadıkalesi/Anaia Tip 1 amphoralarına benzer küçük boyutlu amphoralar Mistra'da ve Peloponnesos'da 13. ve 14. yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir⁹¹.

Yayınlarda az sayıda benzer örneği tespit edilen bu tipin kökeni tam olarak tespit edilememiştir. Ancak araştırmacılar tarafından MS 7. yüzyıldan itibaren Doğu Akdeniz'de üretilmiş olabilecekleri ileri sürülür⁹². Demre kazılarında ortaya çıkarılan ve tip 5 olarak adlandırılan örnekler tabakasında değerlendirilmiştir ve 11. yüzyıl sonu-12. yüzyıla ait olabilecekleri belirtilmektedir⁹³. Saraçhane ve Kinet Höyük kazılarında ele geçen örnekler ise 12.-13. yüzyıla tarihlendirilmektedir⁹⁴.

Zelenko Karadeniz'de yaptığı sualtı araştırmaları sırasında ortaya çıkardığı bu tip amphoraları *tip 2* grubu altında incelemiştir. Benzer örneklere dayanarak bu tip amphoraların 9.-10. yüzyıllar arasında kullanımda olmadığı, özellikle 13.-14. yüzyıllar

⁹¹ Dark 2001, 52.

⁹² Şenol-Kerem 2000, 91-12.

⁹³ Türker 2009,92

⁹⁴ Redrord 2001, 126,fig.126/2.

arasında yoğun olarak kullanıldığını söylemektedir. Özellikle bu dönemde İtalyan tüccarlarının Mısır'dan başlayarak Batı Anadolu sahillerinden Karadeniz'e kadar olan ticaret rotalarının, bu tip amphoraların yayılımında büyük rol üstlendiğini belirtmektedir⁹⁵. Rusya'da nomadik yerleşimlerde bulunan seramikleri inceleyen araştırma sonucunda Kadıkalesi/Anaia Tip 1 amphoralarının benzeri yayınlanmış ve yumurta dipli bu amphoranın kökeninin Trabzon olduğu belirtilmiştir⁹⁶.

Kadıkalesi/Anaia'da ise 2007 kazı sezonunda, U 30 plan karesinde yer alan sarnıç yapıları içinde homojen bir tabakadan yoğun olarak ele geçen bu tip amphoralar, kazısı sürdürülen diğer alanlardan da yoğun olarak ele geçmiştir. Bulunan örnekler arasında üretim hatasına işaret eden örneklerin varlığı, hamur rengi ve buluntu yoğunluğu dikkate alındığında bu tip amphoraların üretim yerlerinden birisinin Kadıkalesi/Anaia olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Bizans Dönemi amphora üretim merkezleri arasında Kadıkalesi/Anaia'da girmektedir. Üretimi Kadıkalesi/Anaia'da yapılan bu tip amphoraların geldikleri tabakada bulunan Ege Tipi seramikler ve küçük buluntular değerlendirildiğinde 13. yüzyıl -14. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi önerilmektedir.

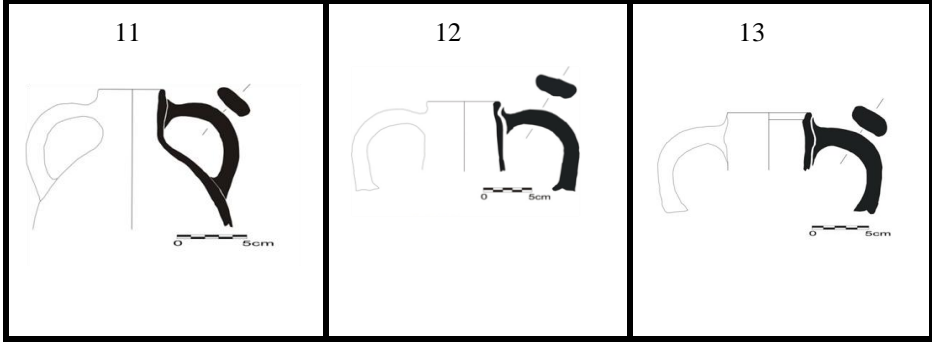
Kadıkalesi/Anaia Tip 2 Amphoraları

Kadıkalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülen bu tipe ait amphoralar genellikle dışa çekik yuvarlatılmış dudak kenarlıdır. Kısa boyunlu ve orta ebatla küresel gövdeye sahiptirler (Şekil 9)⁹⁷. Kulplar kısa ve direk olarak omuzla birleşmektedir. Bu tip amphoralar açık turuncu renkli, az gözenekli, mika ve az kireç katkılı hamura sahiptir. Hamur kalınlığı 0,2-0,5 cm arasındadır. Hamur rengi ve hamur yapısı Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi olduğunu göstermektedir. Omuzda kulbun birleşme noktasının hemen üzerinden başlayan yatay düzensiz aralıklı çizgiler bezeme repertuarını oluşturur. Kadıkalesi/Anaia'da sürdürülen kazılarda şu ana kadar bu tipe ait tüm örnek henüz bulunmamıştır (Grafik 2). Bu nedenle bu tip amphoraların dip profilleri benzer örneklerden yola çıkılarak değerlendirmeleri yapılmıştır. Ancak incelenen örnekler doğrultusunda iki farklı tipte dip şekli tespit edilmiş ve değerlendirmeler bu verilere göre yapılmıştır. Bu tipin en belirgin özelliği içe dönük içbükey diplere sahip olmalarıdır. Bulunan amphora diplerinden muhtemelen yuvarlak şekilli geniş oturma düzlemine sahip içe dönük içbükey kaideler bu tiplere ait olmalıdırlar. Kadıkalesi/Anaia örnekleriyle eşleştirilen içe dönük içbükey kaide, LR I örneklerinden ayrılan bir özelliktir. Amphoraların ağız ve gövde yapıları birbirine benzemekle birlikte LR I örneklerinde kaide dışa çekik oturma düzlemine sahiptir.

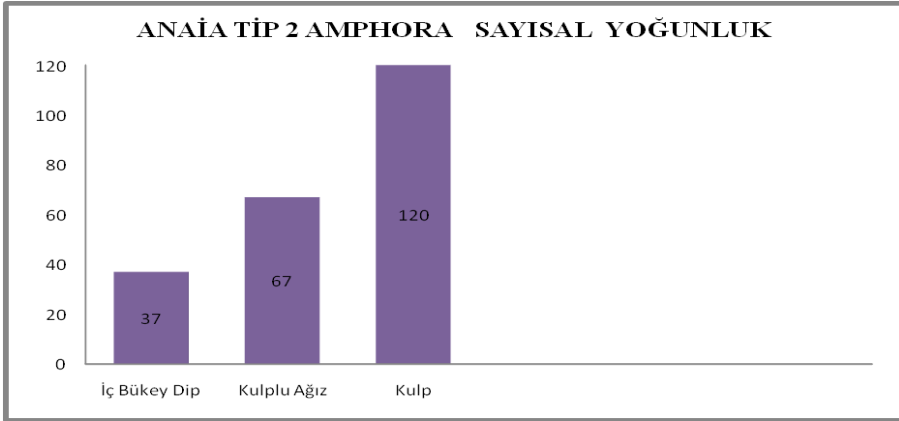
⁹⁵ Зеленко 1999.

⁹⁶ Евглевский-Потемкина 2000, 212, fig 7-3.

⁹⁷ 11-R: 5 cm h: 8,5 cm Munsell: 7,5YR 5/6; 12-R: 5 cm h: 5,4 cm Munsell: 7,5YR 5/6; 13-R: 6 cm h: 11,2 cm Munsell: 7,5YR 5/6

Şekil 9

Grafik 2

Kadıkalesi/Anaia'da ele geçen bu tipteki amphoraların büyük çoğunluğu diğer 13. yüzyıl ve 14. yüzyıl başına tarihlenen amphoralar ile aynı plankareden ve aynı seviyelerden ele geçirilmiştir. Kaynaklarda bu tip amphoralarının benzer örnekleri Hayes tarafından İstanbul Saraçhane kazılarında bulunmuş ve 13. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁹⁸. Zelonko ise Karadeniz'de 1997-1999 yıllarında yaptığı su altı araştırmaları sonucunda bu tipteki amphoraları tip 3 grubu altında incelemiş ve Hayes'in tarihlemesine gönderme yapmıştır⁹⁹. Marmaray kazılarında ortaya çıkarılan bu tip amphoralar ise 12.- 13. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir¹⁰⁰. Bu çalışma ile

⁹⁸ Hayes 1992, fig.26,3.

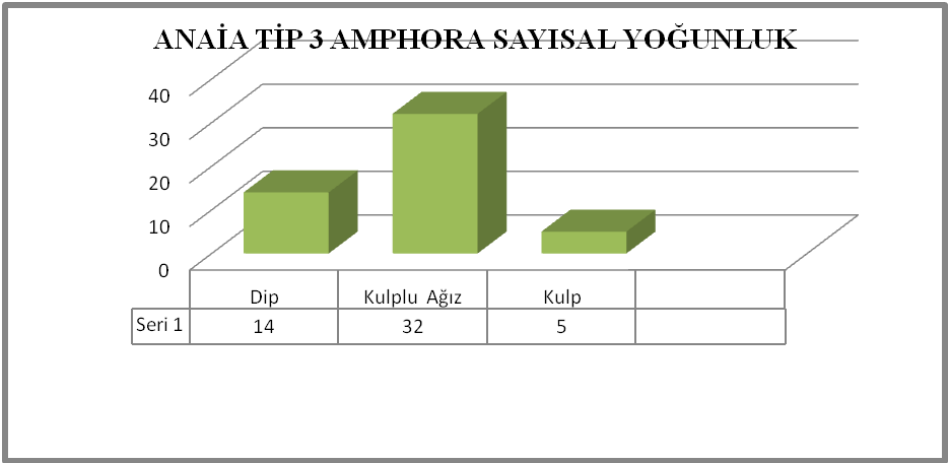
⁹⁹ Зеленко 1999, 5.

¹⁰⁰ Gökçay 2007, 81.

incelenen Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi olan bu tipteki amphoraları, benzer örneklerden yola çıkılarak, 12. yüzyıl - 13. yüzyıla tarihlenmek mümkündür.

Kadıkalesi/Anaia Tip 3 Amphoraları

Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi bir diğer grup olan Tip 3 amphoraları şu ana kadar tüm olarak ele geçmemiştir (Grafik 3). Bulunan ağız ve kaide parçalarından yola çıkılarak oluşturulan tipolojide, Kadıkalesi/Anaia Tip 2 amphoralarına benzer özellikler göstermekle birlikte ağız kenarı ve gövde yapısı bakımından farklılıklara sahiptir. Bu tip amphoralar armudi gövde yapısına sahip, kısa boyunlu ve kulak formu kulba sahiptirler (Şekil 10)¹⁰¹. Büyük ebatlı gövde olasılıkla içe dönük içbükey dip profili ile sona ermektedir.

Grafik 3

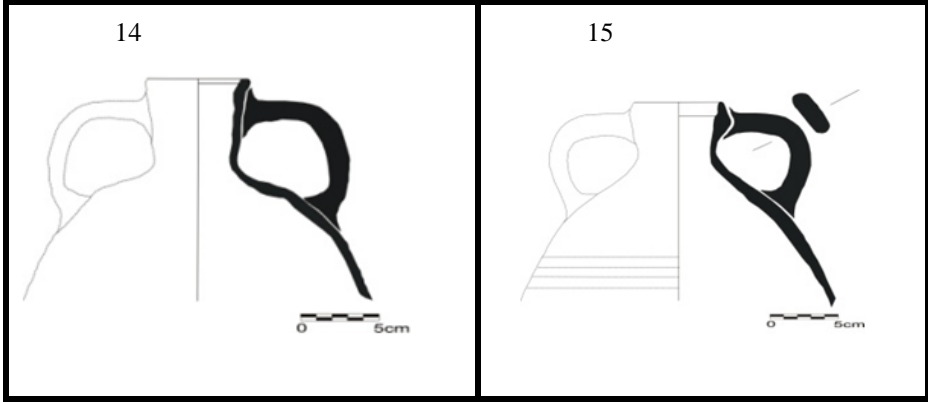
Bu tip amphoralar gövde yapıları nedeniyle küresel amphora olarak sınıflandırılan Geç Roma I (LR I) amphoralarına benzemektedirler. LR I amphoraları olasılıkla Ege, Kıbrıs, Kuzey Afrika ve İtalya'nın merkezi ile güney kesimi kaynaklıdır. Yayılım alanı olarak Türkiye (İstanbul, Ephesos, Yassı Ada, Ege), Kıbrıs, İtalya, Fransa, Malta ve Kuzey Afrika görülmektedir. Bu tipteki amphoralar MS 4. yüzyıldan başlayarak geç 6.ve 7.yüzyıllara tarihlendirilmişlerdir¹⁰². Bu tipe benzeyen geç örneklerden, Sakız Adasındaki örnekler ise kalenin 9. yüzyıldaki yeniden istila edildiği döneme tarihlendirilmiştir¹⁰³. İstanbul'da Saraçhane kazılarında bulunan benzer tipte

¹⁰¹ 14-R: 5 cm h: 8,5 cm Munsell: 7,5 YR 5/6; 15- R: 6 cm h:5,6 cm Munsell:7,5 YR 5/6

¹⁰² Vroom 2005, 61.

¹⁰³ Ballance 1989,114, fig.280-281.

amphoralar Hayes tarafından 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹⁰⁴. Sedikova, Kuzey Karadeniz’de Sivastapol yakınlarındaki Khersones kazılarında ortaya çıkarılan amphoraları beş tip altında incelemiştir ve sikkelere dayanarak konteksteki amphoraları 9. yüzyıla tarihlemiştir¹⁰⁵.

Şekil 10

Kadıkalesi/Anaia’da ortaya çıkarılan bu tipteki amphoralar kulplu ağız kenarlarından oluşmaktadır. Sedikova’nın Tip II grubu altında incelediği amphora ağızları, Kadıkalesi/Anaia grubuyla benzeşmektedir. Ağız çapları 6-8 cm arasında değişmekte, kulplar ise dışa çekik dudak kenarının altından başlayarak omzun hemen üstünde birleşmektedir. Açık turuncu ve bol mikalı, orta sertlikte hamur yapısı görülmektedir. Kadıkalesi/Anaia’da sarnıç kazılarında ele geçen buluntu grupları içinde bu tipe ait amphora örnekleri oldukça fazladır. Buna göre sarnıç kazılarında ele geçen bu tip amphoralar 13. yüzyıl -14. yüzyıl başına tarihlendirilmiştir.

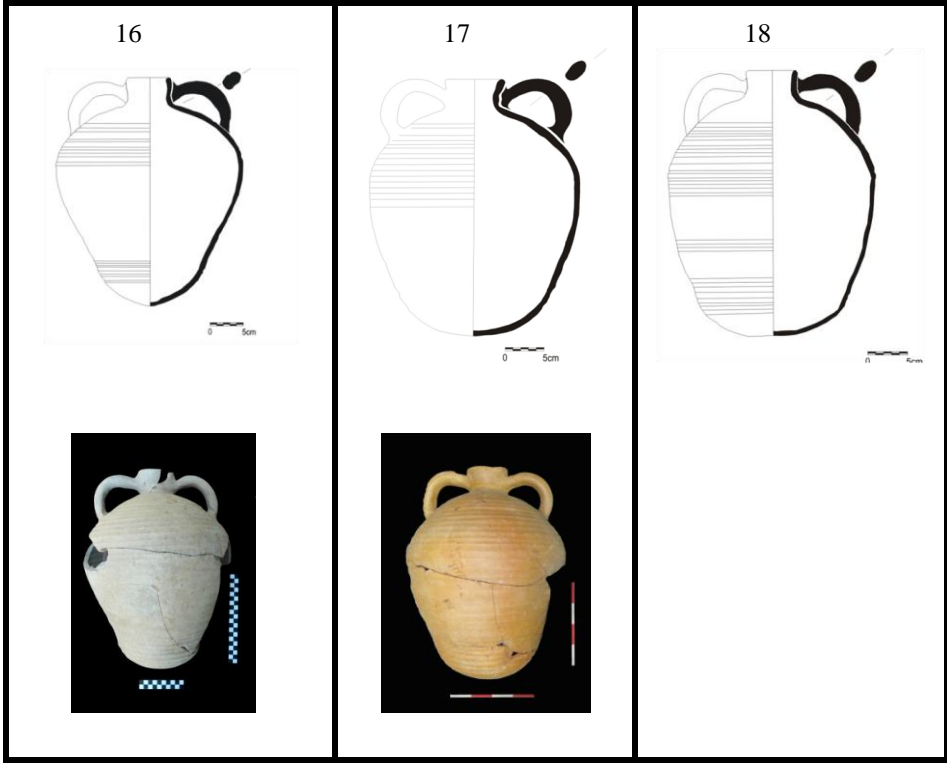
Kadıkalesi/Anaia Tip 4 Amphoraları(Hayes Tip 63)

Kadıkalesi/Anaia’da tüm ve tümlenebilir parçalardan oluşan bu grup amphoralar turuncu renkli hamurlu, dışa dönük ağız kenarlı, şişkin karınlı ve dibe doğru daralan gövdelidirler (Şekil 11)¹⁰⁶. Form olarak Ganos amphoralarını çağrıştıran bu tip amphoraların hamur yapısı ve rengi nedeniyle Kadıkalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülmektedir (Grafik 4).

¹⁰⁴ Hayes 1992, fig.25, 1.

¹⁰⁵ Romanchuk-Sazanov-Sedikova 1995, 171-173.

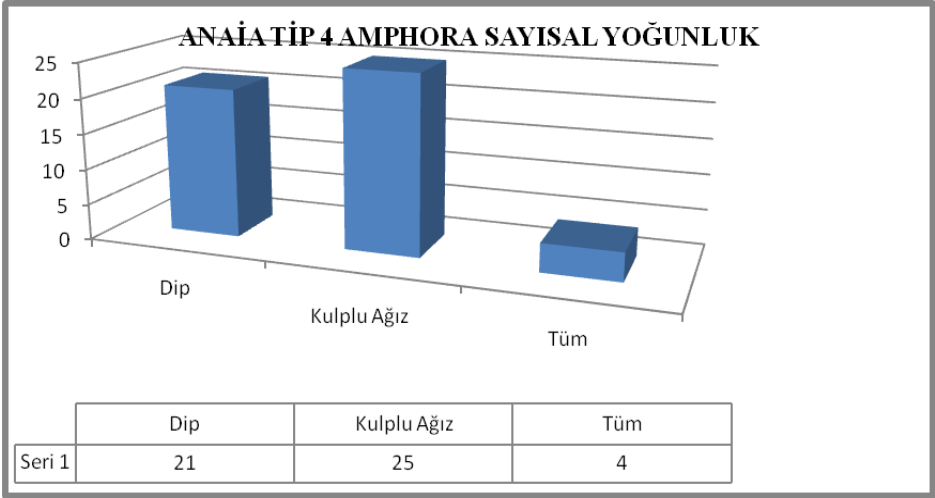
¹⁰⁶ 16-R: 6,2 cm h: 33,5 cm Munsell: 7,5 YR 7/4, Hacim: 11,64 L; 17- R: 6,8 cm h:36,5 cm Munsell:7,5 YR 6/6, Hacim:11,6 L; 18-R:6,8 cm h:32 cm, Hacim:10,9 L

Şekil 11

Kadıkalesi/Anaia yerel üretimi olduğu düşünülen bu tipde ki amphoralarda üç farklı boyutta örnek tespit edilmiştir. Boyutları 35 cm ile 37 cm arasında değişen bu tipteki amphoraların kulpları yuvarlak formu olup omuzdan ağzın hemen altına birleşmektedirler. Hamur renkleri olarak genellikle 7,5 YR 7/6, 7,5 YR 6/6 tonları görülmektedir. Anaia'da bulunmuş olan bu grup amphoraların bazılarının omuz bölümlerinde fırça ile boyama yapılmış ve muhtemelen atölye adı olabilecek yazılar bulunmaktadır.

İlk ortaya çıkışlarından itibaren amphoraların üzerine çeşitli yazı ve sembollerin konulduğu bilinmektedir. Bu yazı ve semboller Bizans döneminde yaygın olarak kazıma (grafitto), boya ile yazma (tituli picti-dipinto) ve baskı tekniği kullanılarak yapılmıyordu. Kadıkalesi/Anaia kazısında ele geçen amphora örneklerinde bu üç tekniğinde uygulanmış olduğunu görmekteyiz(Şekil 12).

Grafik 4

Kazıma (grafitto) markaları fırın öncesi konulabileceği gibi, fırınlama sonrası bir devrede de konulabilmekteydi. Ancak boya ile yazma (tituli picti-dipinto) tekniğinin hangi aşamada uygulandığı kesin değildir. Baskı tekniği ile yapılan monogramlar ve şekillerde genellikle İsa peygamberi anan kısaltmalar, haç veya bir yakarış ifade eden motifleri kapsamaktadır. Bu kutsal işaretler o devrin zeytinyağı ve şarap üretiminin manastırların tekelinde olduğu düşüncesini oluşturmaktadır¹⁰⁷. Bu bağlamda Kadıkalesi/Anaia kazısında ortaya çıkarılan verilere dayanılarak benzer tarzda üretimin yapıldığı düşünülmektedir.

Damgaların kullanımı konusunda yapılan araştırmalar; 6. yüzyılda bazı istisnalar dışında haç biçimindeki işaretlerin amphoranın dibinde yer aldığı yönündedir. Erken Bizans Dönemi amphoralarının üzerinde (6. ve 7. yüzyıllarda) damgaların boyunda ve kulplar üzerinde bulunduğu; 9. ve 10. yüzyıllarda bu damgaların genellikle kulbun üst bölümüne yerleştirildiği; 11. yüzyıldan başlayarak kulbun omuz bölümünde kullanılan damgaların 13.-14. yüzyıllarda kulpların gövdeye birleştiği dip bölümünde yer aldığı saptanmıştır. Bizans İmparatorluğu'nda 4. yüzyıldan itibaren kullanıldığı bilinen damgalarda, 12. yüzyılda çoğunlukla Bizans İmparatorları'nın veya İmparatorluk ailesine mensuplarının isimlerinin kısaltmaları kullanılmıştır¹⁰⁸.

¹⁰⁷ Doğer 1990, 71-74.

¹⁰⁸ Türker 2006, 99.

Şekil 12 Kadıkalesi/Anaia Tip4 amphoraları (tituli picti- dipinto)

Bu tip amphoraların benzerlerini İstanbul'da Gülhane Bölgesinde bulunmuş ve 1939 yılında yayınlanmış amphoraların dipintolarının incelendiği makalede görmekteyiz¹⁰⁹. Bir diğer yayın olan İstanbul Saraçhane kazılarında benzer forma sahip amphoralar bulunmuştur. Bu yayın içinde Hayes'in Tip 63 grubu içinde incelediği bu tipe benzer amphoralar 12.-13. yüzyıla tarihlendirilmiştir¹¹⁰. Ele geçtikleri buluntu grupları içinde değerlendirdiğimizde, Kadıkalesi/Anaia'da üretildiği düşünülen bu grup amphoraları 12. yüzyıl sonu ve 14. yüzyıl başları arasına tarihlemek mümkün olmaktadır.

Değerlendirme

Kadıkalesi/Anaia'da gerçekleştirilen kazılarda elde edilen amphoralar, yerleşimin tarihsel süreci hakkında ayrıntılı bilgi sağlamaktadırlar. Tespit edilen LR 3 ve Samos Sarnıç (Cistern) tipi amphoralar yerleşimin Geç Roma- Erken Bizans Dönemine ait örneklerdir. Sarnıç kazısında ortaya çıkarılan buluntular ise yerleşimin Geç Bizans Dönemine tarihlendirme çalışmaları için ölçüt oluşturmıştır.

Bazilika planlı kilisenin güney kısmına eklenmiş olan sarnıç yapıları içinde yapılan kazı, bu yapıların işlevlerini kaybettikten sonra çöplük olarak kullanıldığı

¹⁰⁹ Волков 2001, 160-161.

¹¹⁰ Hayes 1992, fig.26,2-3.

göstermiştir. Bu yapılardan ‘ek sarnıç’ olarak isimlendirilen bölümün, yanında yer alan mezar şapelinin batı duvarının sonraki bir evrede kapatılmasıyla oluşturulduğu anlaşılmıştır. Mezar şapelinin kuzey tarafında yer alan mezar ek yapısındaki gömülerinin ortaya çıkarılması sırasında III. Ioannes Doukas Vatatzes (1222-1254) ait sikkeler bulunmuştur. Bu sikkelerin ele geçtikleri tabaka mezar şapelinin taban seviyesi ile çağdaştır. Bu veriden yola çıkılarak mezar şapelinin batı duvarı kapatılarak yapılmış olan ‘ek sarnıç’ en erken 13.yüzyıla tarihlenebilmektedir. Bu bağlamda sarnıç kazıları sonucunda ele geçen kap formları ile diğer alanlardan gelen kap formları arasında karşılaştırma yapılmıştır. Bu çalışmanın sonucunda ortaya çıkan veriler şu şekilde oluşmuştur:

Amphoraların, Geç Roma- Erken Bizans Dönemine ait formda olanların dışında kalan örneklerinin kronolojisinin belirlenmesinde literatürde bulunan benzer örnekler kullanılmıştır. Günsenin Tip I (Ganos) amphoraları Kadıkalesi/Anaia kazısında bulunan örnekleri 10. yüzyılın ortası-13. yüzyıl arasına tarihlendirilmiştir. Günsenin Tip 3 ve Tip 4 formlarına ait az sayıda örnek bulunmaktadır ve mevcut parçalardan yola çıkılarak yapılan tipoloji çalışması sonucunda bu tiplere ait örnekler 11.-13. yüzyıla tarihlendirilmiştir. Döneminde yaygın bir dağılım gösteren bu tiplere ait örneklerin Kadıkalesi/Anaia’da bulunması, Günsenin Tip 1, Tip 3 ve Tip 4 amphoralarının dağılım haritasına yeni bir merkezin eklenmiş olması açısından önemlidir.

11.yüzyıla tarihlenen Hayes Tip 55-59 grubuna ait amphoraların, Kadıkalesi/Anaia’da az sayıda örneği tespit edilmiştir. Kökeni henüz belli olmayan bu tip amphoralara ait örneklerin benzerleri Ephesos Kazısında da bulunmuştur.

Kadıkalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülen amphoraların büyük bir oranı Sarnıç kazılarında bulunmuşlardır. Bu amphoralardan, *Tip I*, dışa çekik ucu yuvarlatılmış ağız kenarına, ağzın hemen altından başlayan ve omuzla birleşen oval kulplara sahiptir. Kum saati formunda üzeri yivli gövdeye ve yumurta formu dibe sahiptir. *Tip I-A* ise, dışa çekik ucu yuvarlatılmış ağız kenarına, ağzın hemen altından başlayan ve omuzla birleşen oval kulplara sahip, kum saati formunda üzeri yivli gövdeye ve daralarak sivrilmiş dibe sahiptir. Sayısal olarak günlük kullanım oranlarını aşan miktarlarda ele geçen bu tip amphoraların hamurları Kadıkalesi/Anaia’nın hamur rengi olan 7,5 YR grubuna aittir. Ayrıca ele geçen örnekler arasında hatalı üretime işaret eden amphoralarda bulunmaktadır. Benzer örnekleri Kırım bölgesinde yoğun olarak görülen bu tip amphoraların üretim yerlerinden birisinin Kadıkalesi/Anaia olması, Bizans amphoraları çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacaktır. Bu tipin dışında kalan *Tip II*, *Tip III* ve *Tip IV* grubunda yer alan amphora örneklerinin de Kadıkalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülmektedir. Bu düşünceyi desteklemek için yerel üretim olduğu düşünülen amphoraların kil analizlerinin yapılması gerekmektedir. Bu makale kapsamında incelenen, Kadıkalesi/Anaia üretimi olduğu düşünülen bu tiplere ait amphoralar, geldikleri kontekt ve benzer örneklere bakılarak 13.-14. yüzyıl başına tarihlendirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

Alpözen 1975 T.O. Alpözen, “Bodrum Müzesi Ticari Amphoraları” *TAD XXII* (1975), 5-32.

Alpözen ve Diğerleri 1995 T.O. Alpözen, A.H. Özdaş, B. Bahadır, *Bodrum Sualtı Arkeoloji Müzesi Ticari Amphoraları*, Bodrum, 1995.

Ballance ve diğerleri 1989 M.Ballance, *Excavations in Chios 1952-1955 Byzantine Emporio*, Oxford,1989.

Bakirtzis 1989 C.H. Bakirtzis, “Byzantine Amphora” *BCH XVIII* (1989), 73-77.

Bakirtzi 2002 D. P. Bakirtzi, *Everday Life in Byzantium*, 2002.

якобсон 1979 А.Л.якобсон, Керамика и керамическое производство средневековой Таврики,197

Булгаков 2000 В.В Булгаков, Лаборатория аналитических исследований НИИПОИ МКИ Украины, Киев

Baylan 2008 S.Baylan, *2006-2007 Tralleis Kazılarında Ele Geçen Amphoralar*, ADÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Crawford 1990 S.C. Crawford, *The Byzantine Shops at Sardis*, London, 1990.

Daim ve Ladstatter 2011 F.Daim, S.Ladstatter, *Bizans Döneminde Ephesos*, İstanbul, 2011.

Dark 2001 K. Dark, *Byzantine Pottery*, Great Britain, 2001.

Doğer 1990 E.Doğer, *Antik Çağda Amphoralar*, Sergi Yayınevi, 1990, İzmir.

Doğer 2007 L.Doğer, “Byzantine Ceramics: Excavation at Smyrna Agora.”, Çanak, Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği (Çanakkale, 1-3 Haziran 2005). First International Symposium on Late, Antique, Byzantine, - Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context (Çanakkale, 1-3 June 2005), ed. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal, J. Witte-Orr. *Byzas 7* (2007), İstanbul, 97-122.

Doorninck 1989 F. H. Van Doorninck, “The Cargo Amphoras on the 7th Century Yassı Ada and 11th Century Serçe Limanı Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine areas Transport Jars”, *BCH Suppl. XVIII*,(1989) , 247-257.

Евглевский-Потемкина 1994 А.В.Евглевский,Т.М.Потемкина, “О НЕКОТОРЫХ

ВИДАХ ГОНЧАРНОЙ КЕРАМНИКИ Ч ВОСТОЧНОЕВРОЛЕЙСКИХ НОМАДОВ РАЗВИТОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ” 1994,209-226

Ferrazzoli 2008 A. F.Ferrazzoli, "Economy of Roman Eastern Rough Cilicia: Some Archaeological Indicators", *XVII International Congress of Classical Archaeology, Roma* 22-26 Sept. 2008, 39-50.

Gökçay 2007 M. Gökçay, "Yenikapı Kazıları", *16. Müze Çalışmaları Kurtarma Kazıları Sempozyumu* (25-27 Nisan 2007, Marmaris) 81-100

Günsenin 1989 N.Günsenin "Recherches sur les Amphores Byzantines dans les Musées Turcs", V. Deroche- J.M. Spieser (éd.) *Recherches sur la Céramiques Byzantine Suppl. BCH XVIII* (1989), 267-276.

Günsenin 1990 N.Günsenin, *Les amphores byzantines (X-XI-IIé siecles) Typologie, Production, Circulation d'apres les collections turques*,1990

Günsenin 1993 N. Günsenin, "Ganos. Centre de production d'amphores a l'epoque Byzantine"*AnatAnat II* (1993), 93-201.

Günsenin 1995 N. Günsenin, "1993 Tekirdağ - Balıkesir İlleri Yüzey Arastırması (Hosköy - Gaziköy Jeofizik (manyetik), Marmara Adaları Sualtı)" X. Arkeometri SonuçlarıToplantısı (1995), 201-220.

Günsenin 1999 N. Günsenin, "From Ganos to Serçe Limanı", *The INA Quarterly*, 26.3, Fall 1999, 18-21.

Günsenin-Özaydın 2000 N.Günsenin, N.Özaydın, "Marmara Adası Çamaltı Burnu I Batığı 1998", *KST XXI.2* (2000), 341-350.

Hayes 1992 J.W. Hayes, *Excavations at Saraçhane Istanbul 2 The Pottery*, Princeton, 1992.

Hayes 1997 J.W. Hayes, *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London, 1997.

Ivantchik 2002 A. Ivantchik, "Un puits de l'époque paléochrétienne sur l'agora d'Argos", *BCH* 126 (2002), 331-405.

Japp 2005 S. Japp, "Late Roman, Byzantine and Ottaman Pottery from Alexandria Troas" Çanak, Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği (Çanakkale, 1-3 Haziran 2005). First International Symposium on Late, Antique, Byzantine, - Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context (Çanakkale, 1-3 June 2005), ed. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal, J. Witte-Orr. *Byzas* 7 (2007), İstanbul, 55-71.

Karagiorgou 2001 O. Karagiorgou, "The Late Roman 2 amphora: a container for the military annona on the Danubian border?", S. Kingsley-M. Decker (ed.) *Economy and Exchange in the East Mediterranean during Late Antiquity*, Oxford, 2001, 129-166

Mardešić1994 J. Mardešić, Amfore, in: *Salona Christiana*, Marin, E. (ed.), Split,1994, 292–296.

Mercangöz-Doğer 2009 Z. Mercangöz- L. Doğer, “Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia Bizans Sırlı Seramikleri”, I. ODTÜ Arkeometri Çalıştay-Türkiye Arkeolojisi’nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmaları-Prof. Dr. Ufuk Esin Anısına 7-9 Mayıs 2009, Ankara 2009, 83-101.

Mimaroğlu 2009 S. Mimaroğlu, “Panaztepe Bizans Dönemi Sırsız Seramikleri” XIII. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu, 14-16 Ekim 2009, 443-451.

ПАРШИНА 2001 Е.А. ПАРШИН, "КЛЕЙМЕННАЯ ВИЗАНТИЙСКАЯ АМФОРА X-ГО ВЕКА ИЗ ЛАСПИ" МОРСКАЯ ТОРГОВЛЯ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ, КИЕВ-2001,113-114

Pierart-Thalmann 1980 M. Piérart, J.-P. Thalmann, “Céramique romaine et médiévale (fouilles de l'agora)”, in *Études argiennes*, BCH Suppl. 6 (1980), 459-492.

Pieri 2005 D. Pieri, *Le commerce du vin Oriental, A l'époque Byzantine (Ve-VIIIe siècles), Le temoignage des amphores en Gaule*, Institute Francais du proche-orient, Beyrouth 2005, 1-327.

Redford 2001 S. Redford, “Excavations at Gritille (1982-1984): The Medieval Period a Preliminary Report.” *AnatSt*, XXXVI (2001), 103-136.

Riley 1980 J. Riley, “New Light on Relations Between the Eastern Mediterranean and Carthage in the Vandal and Byzantine Periods: The Evidence from the University of Michigan Excavations”, *Actes Colloque sur la Ceramique Carthage*, 23-24 Juin 1980, 111-122.

Robinson 1959 H.S. Robinson, *The Athenian Agora. V. Pottery of the Roman Period*, Princeton, 1959.

Romancuk 2005 A. I. Romancuk, *Studien zur Geschichte und Archäologie des byzantinischen Cherson, von Alla I.* Colloquia Pontica 11, 2005.

Romancuk –Sazanov-Sedikova 1995 A. I. Romancuk, A.V.Sazanov, L.V.Sedikova, *Amphoren aus den Fundstätten des byzantinischen Cherson und das Problem einer Kulturschicht*, 1995

Şenol-Kerem 2000 A. K.Şenol- F. Kerem, “İçel Müzesinde Bulunan Bir Grup Amphora”, *OLBA III* (2000), 83-114.

Şenol 2003 A.K. Şenol, *Marmaris Müzesi Ticari Amphoraları*, 2003, Ankara

Şenol 2009 A. K. Şenol, *Arslan Eyce Taşucu Müzesi'nde Bulunan Ticari Amphoralar ve Akdeniz'de Ticaretin İzleri*, 2009.

Sibella 2002 P. Sibella, “The George McGhee Amphora Collection at the Alanya Museum, Turkey, *The INA Quarterly*, 29 (2002), 3-20.

Van Doornick 1989 F.H. van Doorninck, "The Cargo Amphoras on the 7th-Century Yassi Ada and 11th-Century Serçe Liman Shipwrecks: Two Examples of a Reuse of Byzantine Amphoras as Transport Jars", *BCH*, Supplément 18. V. Déroche and J.-M. Spieser, eds. (Paris: Diffusion de Boccard), 1989, 247-257.

Vroom 2005 J.Vroom, "Pottery finds from a "cess-pit" at the southern wall in Durres, central Albania", Çanak, Arkeolojik Kazılarda Ele Geçen Geç Antik, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı Seramiği ve Mimari Seramiği (Çanakkale, 1-3 Haziran 2005). First International Symposium on Late, Antique, Byzantine, - Seljuk, and Ottoman Pottery and Tiles in Archaeological Context (Çanakkale, 1-3 June 2005), ed. B. Böhlendorf-Arslan, A. O. Uysal, J. Witte-Orr. *Byzas* 7 (2007), İstanbul, 319-335.

Türker 2005 A.Ç. Türker, "Gelibolu'da Bizans Seramikleri ve Ökaristik Ekmek Damgası" *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22.2 (2005), 87-104

Türker 2006 A.Ç. Türker, "Bizans Dönemi Demre-Myra Sırsız Seramik Buluntuları" *Adalya IX* (2006), 155-169.

Türker 2009 A.Ç. Türker, Demre-Myra Aziz Nikolaos Kilisesi Bizans Dönemi Seramikleri, *Adalya Ekuayın Dizisi* 8 (2009)

Волков 2001 И.В.Волков, "О происхождении двух групп средневековых клейменных АмФор" Морська торгівля в Північному Причорномор'ї: Зб. наук. Ст, КИЕВ, 2001

Зеленко 1999 С.М, Зеленко, "Итоги исследований подводно-археологической экспедиции Киевского университета имени Тараса Шевченко на Черном море в 1997-99 гг. 189

Зеленко 2001 С.М. ЗОЦЕНКО, "АМФОРНА ТАРА КИЕВО-ПОДОЛУ XII-початкч XIII ст." МОРСКАЯ ТОРГОВЛЯ В СЕВЕРНОМ ПРИЧЕРНОМОРЬЕ, КИЕВ-2001, 189

Евглевский -Потемкина 2000 А. В. Евглевский - Тат. М. Потемкина, "О некоторых видах гончарной керамики у восточноевропейских кочевников развитого средневековья // Степи Европы в эпоху средневековья . - Донецк . - 2000 - С. 209-226 . - Рез. англ., нем., фр